

Frans Taaluitzetting over Limburg

door J. LEENEN

I

Op 50°45' N.B. en 6° O.L. van Greenwich is er een punt waar de grenzen tussen drie rijken — België, Duitsland en Nederland — samenkomen, en dat daaraan bij de omwonenden de naam Drielandenblik te danken heeft. Toen „Onzijdig Moresnet” nog bestond waren het er vier, en de naam was dan ook Vierlandenblik. Niet ver van daar, even zuidwaarts, ontmoeten elkander tevens de scheidingslijnen tussen drie taalgebieden — het Duitse, het Franse en het Nederlandse —; voor wie het Neder- of Platduits een aparte plaats wil geven zijn het er vier. Rijks- en taalgrenzen dekken elkander gedeeltelijk, gedeeltelijk wordt wat taalkundig één is staatkundig gescheiden of omgekeerd.

Die schijnbaar Babylonische taal- en staatverwarring in de streek tussen en om de drie oude steden Aken, Luik en Maastricht, heeft niet belet dat er daar een eeuwenlang gemeenschappelijk leven is geleid en een onafgebroken kulturele wisselwerking heeft plaats gehad. De ligging van dit soort van niemandsland tussen en buiten de invloedssferen van verafgelegen centraliseringshaarden in in de vier windrichtingen, de daaruit voortvloeiende, ver doorgezette en lang volgehouden territoriale verbrokkeling zonder aanzien van de taaltoehorigheid, de

hiermee weer samenhangende taal- en staatsburgerlijke onzekerheid die tot in onze tijd haar uitlopers heeft, — die verschillende aardrijks- en geschiedkundige omstandigheden hebben de pas geschetste toestand stellig in de hand gewerkt, zo niet beslist in het leven geroepen. Hun periferische ligging ten opzichte van de respektieve moedergebieden hadden deze drie (of vier) taaluthoeken gemeen, en die bracht hen samen : ieder van zijn eigen familie afgezonderd, waren ze op elkander aangewezen.

Als er daarvoor van een begin kan gesproken worden, dan is er aanleiding om dat al heel vroeg te plaats en het op zijn minst te laten samenvallen met het ontstaan van het Karolingische rijk en de Karolingische kultuur, d. i. zowat de ingang van de Westeuropese geschiedenis, juist in deze streek. Van de vader, althans de doopvader van dat rijk en die kultuur, Karel de Grote, schijnt het nog altijd niet uitgemaakt of hij Dietsch, Duitser dan wel Fransman was. Alleen de Luikenaar twijfelt niet meer en verklaart, onder verwijzing naar het standbeeld dat hij de eerste keizer opgericht heeft, gul- en luchthartig : „il est flamin” (of, voor een goed verstaander : „il lève la main.”) (1)

Ziedaar al een staaltje van goede buurschap, en tevens van het de bewoners van deze taal-kleurenschijf gemeenschappelijke karakter. Zowel de Rijnlander tegenover het grote Duitse huishouden, als de Luikenaar tegenover het Waalse (en het gehele Franse?), en de Limburger tegenover het Nederlandse (althans het Noordnederlandse), onderscheiden zich, en komen dus overeen, door hun blijmoedige en uitbundige levensaanvaarding. Hun zang- en feestlust, de talrijke kermissen, aangekondigd door het afschieten van de *kamers* en opgeluisterd door vermakelijkheden naar ieders meug, als daar zijn eendgooien, kegelkonkoersen en festivals, die de mensen over de taal- en staatsgrenzen

heen bij elkander brengen, leggen daar iedere zomer opnieuw getuigenis van af. De beroemde *tarte liègeoise* (in zijn oervorm *doréye*) vindt dan zijn tegenhanger in de Limburgse *vlaai* : *witte* of *zwarte* of *taart*, maar liefst „*dun van leer en dik van smeer*”, en de Rijnlandse *Flade*. De dagelijkse dis en het dagelijks verzet storen zich hier evenmin aan enige grens. De *salade liègeoise* (aardappelen en bonen, d. i. prinsessebonen, met *krepkes* = kaantjessaus) is ook in Limburg een geliefd avondeten. *Kien*- en kaartspel helpen binnenshuis de tijd korten : „daar wordt een blijde *mats* gespeeld”, of een boom *gekwajongd*. Tot de graag beoefende openluchtspelen van de jeugd in Maas- en Rijnland behoren *klimmen* („pinkelen”) en *radslaan* (2).

Ook de arbeid overigens heeft de oeverbewoners van die twee rivieren samengebracht. Limburgse mijnwerkers zijn te Luik de kolen uit de grond gaan halen, en Limburgse schippers hebben ze over de waterwegen die ze, naar een gangbaar gezegde, de ene van onze lieve heer, de andere van koning Willem I gekregen hebben (3), naar hun streek vervoerd : beide hebben hun bijdrage tot de Luikse woordenschat geleverd. Limburgers en Luikenaars zijn in vroeger tijden gedurende de zomermaanden als *brikkebakkers* in het Rijnland hun brood gaan verdienen, ... en de meisjes hielden er voor hun uitgaansdag hun *Lischoa* op na. Rijnlanders kwamen naar ons over met de typische produkten van de Duitse klein- en huisnijverheid, waaronder hoofdzakelijk de vele soorten en vormen van muizevallen. Die behoorden nu wel niet steeds tot de eerzaamste leden van de samenleving : het woord Pruis werd wel eens gebruikt om kinderen en ... jonge meisjes bang te maken. Als het gerucht was dat ergens „een Pruis in het koren lag”, dan was dat een waarschuwing die ernstig opgenomen werd en een omweg deed maken. Er waren echter ook betere, en zelfs van de beste elementen die naar

ons overkwamen, en verschillende doorluchtige namen in de geschiedenis van de Luikse kunst en wetenschap zijn daar het bewijs van : behalve een algemeen toegankelijke beroemdheid als César Franck, is er meer dan één geleerde die de Universiteit tot sieraad gestrekt heeft, en van wie de schriftelijk onvervalste, maar mondeling niet steeds onvervalste naam aan straat of plein gegeven werd. Zo is er een *rue Fuchs*, uitgesproken *Fuche* : dat was nu tevens de naam, eender gezegd en gespeld, van een vooruitziend handwerker die zich in een belangrijke gemeente van de Limburgse Maaskant als fietsenmaker was komen vestigen in de tijd van de opkomst van dat vervoermiddel. Hij heeft het óók tot een bescheiden beroemdheid gebracht, want toen wat later, in een naburig dorpje, een werkman zich, om te beginnen in zijn vrije uren, op datzelfde bedrijf is gaan toeleggen, werd hij in de volksmond al gauw ook tot *Fusj* omgedoopt.

II

Met deze anekdote komen we ongemerkt tot het eigenlijk onderwerp van deze lezing voor een dialektenkommissie. Ongetwijfeld zullen we in de taal de neerslag van de bovenomschreven algemene kulturele wisselwerking kunnen vinden. Lijkt het niet symbolisch dat de namen Aken en Tricht Romaans zijn, en Luik (niet onmogelijk) Germaans?

Reeds bij het onderzoeken van de algemene lijnen van het taalgebouw, het „taalgebint”, worden we getroffen door een reeks feiten uit de historische en vergelijkende spraak-kunst, waarin nu die twee, en dan die twee, en dan weer de drie elementen van onze verbinding, zonder aanzien van de huidige taalgrenzen een eensgezinde houding aannemen (4). Er is namelijk vooreerst een stelletje klankwijzigingen waarin het Nederlands met het Frans samen-

gaat (het Frans volgt?) terwijl het Duits het oude, eens allen gemeenschappelijke, handhaaft. Welnu de ene maal, bij *a*) en *b*), zal de grens tussen het Romaanse en het Germaanse standpunt ten W. van ons gebied vallen en Luik-Limburg bij het Rijnland en het overige oosten laten, de andere maal, bij *c*), zal ze ten O. vallen en het Rijnland bij Luik-Limburg en het overige westen voegen. We bedoelen :

a) De overgang (palatalisering) van *oe* tot *uu* (Frans *tuer* t. o. Luiks *touwer*, M.ned. *muus*, t. o. Limb. *moes*), die het hele Galloromaanse en Nederlandse gebied bestrijkt tot aan een grens die nagenoeg onze twee provincies afsnijdt en zich dan in Nederland noordwaarts voortzet.

b) Het verliezen van het *h*-bewustzijn (men kan *h* wel uitspreken maar men weet er geen weg mee), over het gezamenlijke Romaanse gebied en daarbij aansluitend (dialektisch) een grote zuidwestelijke hoek van het Nederlandse : weer vallen onze twee provincies af achter een grens die we verder in Nederland in noordwestelijke richting kunnen vervolgen.

c) De vokalisering van *l* in bepaalde verbindingen (Fra. *chaud* t. o. Ital. *caldo*, Ned. *koud* t. o. Dui. *kalt*), waaraan zich enkel zekere periferische zonen van beide gebieden onttrekken. Naar het oosten toe wordt het verschijnsel afgebakend door een lijn die niet ver ten O. van de grens tussen België-Nederland en Duitsland zowat parallel daarmee loopt achter Eupen en Venlo om, en zich dan naar de Zuiderzee richt. „Verder onderzoek van het oostelijk (d. i. Duitse) gedeelte schijnt de veronderstelling te wettigen dat die vokalisering zich vroeger nog verder oostwaarts uitgestrekt heeft (of heeft willen uitstrekken) maar van uit het Z. O. tot dicht tegen de rijks-grens teruggedrongen (resp. even over die grens tegenhouden) is.”

Kunnen we die drie verschijnselen een plaats geven in de gemeenschappelijke geschiedenis van Germaans en Romaans, dan is het laatste, in zijn Rijnwaartse expansie althans, al meer uitsluitend een gemeenschappelijke Nederlands-Duitse ontwikkeling. Het vertegenwoordigt een fase in de afwisselende drang naar het O. en naar het W. over het Limburgs-Rijnlandse gebied heen. Nadat een oostwaartse expansie, die echter al gauw vastloopt, het Rijnland aan het W. gebonden heeft, worden de rollen omgekeerd en allerlei oostelijke eigenaardigheden tot over Limburg heen vooruitgestuwd, en zo deze gouw op haar beurt aan het O. gebonden. De 2^e of Hoogduitse klankverschuiving heeft hier als sjibboleth gediend, en Limburg van Keulen uit in een aantal min of meer concentrische gordels verdeeld met trapsgewijs afnemend doordringen, en wel tussen de twee uitersten :

d) De Benrather lijn (Dui. *machen* t. o. Ned. *maken*), waarachter de globale overschakeling op het Hoogduitse medeklinkerstelsel halt heeft gemaakt, en

e) De Uerdinger lijn (*ich* t. o. *ik*), als uiterste omvademing van afzonderlijke woorden met Hoogduitse medeklinkers.

Die passieve binding met het Rijnland zal Limburg de gelegenheid krijgen op meer actieve wijze te bevestigen door zich, na een strategische terugtocht tot in het midden van het Belgische gedeelte, afwijzend te betonen ten opzichte van jongere nieuwigheden uit het W. (Brabant), die nu uitsluitend tot de geschiedenis van het Nederlands behoren. De kern van Limburg zal zich aan het overgeleverde houden, en alzo door het Rijnland met het hele Duitse gebied verbonden blijven, n. l. als het niet meedoet aan :

f) Het opgeven van de tweede persoon enkelvoud (*du*). Ofwel zal, doordat op beide fronten — Limburg tegen

Brabant en Ripuarië tegen Zuidduitsland — verzet betuigd wordt tegen eenzelfde gelijktijdig uit het W. en het Z.-O. opdringende nieuwigheid, eindelijk een karakteristiek tot stand komen die bij uitsluiting eigen is aan ons gebied en het naar beide zijden onderscheidt van zijn bureu. Dat zal gebeuren door het afwijzen van :

g) De diftongering van *oe*, *uu*, *ie* (Ned. *muis*, *ijs* en Dui. *Maus*, *Mäuse*, *Eis* t.o. Limb.-Rijnl. *moes*, *muus*, *ies*).

Maar laten we onze Romaanse (Waalse) sektor intussen niet uit het oog verliezen. We hebben zo pas voor het Germaans gedeelte van ons gebied een belangrijke eigenaardigheid ontdekt, die de twee vleugels ervan verenigt en het tevens in zijn geheel van de omgeving onderscheidt. Zou er misschien ook zo iets te vinden zijn voor het gehele Romaans-Germaanse kompleks? Als dat bestaat, dan is er kans dat het ons aan de hand gedaan wordt door een verschijnsel dat, ofschoon niet nauwkeurig te omgrenzen, tot hiertoe eigen is gebleken aan Limburg-Rijnland, maar waarvoor ook samenhang met de Romania vermoed wordt, n. l. :

h) De Rijnlands-Limburgse (-Luikse?) akcentuering en intoning, zo kort en algemeen mogelijk omschreven als het eigenaardige in het spreken zo van woorden als van zinnen, dat dat spreken voor buitenstaanders een soort van zingen doet lijken.

We zien dus ons drietalig gebied telkens, over de huidige taalgrenzen heen, hetzij globaal (*a*, *b*, *c*, *d*) hetzij alleen in zijn Germaans gedeelte (*d*, *e*, *f*, *g*), zijn lotsgemeenschap bevestigen, — hetzij door verwerping (*a*, *b*, *f*, *g*) hetzij door aanneming (*c*, *d*, *e*) van het van buiten af aangeboden nieuwe. Meestal zal het slechts naar één zijde, maar dan beurtelings naar de ene (*a*, *b*, *d*, *e*) en naar de andere (*c*, *f*), voor zijn eigen karakter uitkomen ; een enkele maal zal het naar de twee zijden passief en zelfs aktief front

maken, en ten slotte ook iets exclusief eigens behouden (*g*) of tot stand brengen (*h*).

Wat we zoo bevonden hebben voor algemene, onder „wetten” te brengen verschijnselen, zal ook blijken voor de lossere feiten uit de geschiedenis van de woordvoorraad. Ook hiervoor zullen we een diepgaande samenhang ontdekken: in veel gevallen zullen we, de verschillende kanten uit, invoer en overname kunnen nagaan, maar meermaals ook zullen we enkel tot parallelisme kunnen besluiten zonder dat zich (vooralsnog) enige richting laat bepalen. Dan zullen we voorzichtig iets als verwantschap, of substraat, moeten (of mogen) veronderstellen, iets als een aanloop tot (of verstelling) van een autochtoon gemeenschappelijk taalfonds. Voorbeelden daarvan worden ons in de eerste plaats aan de hand gedaan door het nog brute, naar uitspraak en betekenis nog amorfe materiaal, dat in de spraakkunst onder de tussenwerpsels gekatalogeerd staat: we halen alleen het bibberpartikel *soech* (5) aan, waarvan het uitgestrekte verbreidingsgebied in onze streek zijn epicentrum schijnt te hebben. Maar misschien behoren hiertoe ook wel gedegen, vorm- en betekenisvaste woorden, zoals het raadselachtige *foetelen* (= „in het spel bedriegen”) dat in de drie talen van ons gebied voorkomt zonder dat het uit een ervan bepaald kan afgeleid worden.

In de meeste gevallen nochtans zal het bij zulke gemeenschappelijke feiten wel mogelijk zijn een richting te onderscheiden, ontstaan en verbreiding na te gaan, en de algemene indruk is dat het een van de verschillende zijden op de fairste en opgewektste wijze gevoerd stuivertjewisselen op grote schaal geworden is. Om dat te illustreren hoeven natuurlijk die woorden (evenmin als de vroeger vermelde volkskundige of algemene taalkundige feiten) niet tot onze streek beperkt te zijn. Ze kunnen zich al of niet over een hinterland in een of meer, of alle richtingen

uitstrekken, voor ons is het voldoende te zien dat ze tot de drie talen van dit gewest behoren. Zo komt b.v. *rose d'Egypte* = rezeda (Luik *rôse djindjipe*, Opgrimbie *roeëzezjip*, Keulen *ägyptisch Rüs'che*) ook erbuiten, ten minste over een gedeelte van het Nederlandse gebied, voor (6).

Voor de studie van dat taal-ruilverkeer is er, in het ene zoals in het andere kamp, al heel wat werk verricht. Wij willen nu ook een bijdrage daartoe leveren en wel over de inwerking van de Luikse hoek op de Limburgse. Om die regionale invloed juister te doen zien en beter te doen begrijpen zal het goed zijn hem niet af te zonderen van de internationale invloed van onze zuiderbuurtaal. We zullen dus onze gegevens en beschouwingen plaatsen binnen het kader van een algemene karakteristiek van het Franse (niet alleen het Waalse) element in het Limburgs.

III

Limburg, d. i. van de verschillende taalhoeken die hun top in Drielandenblik hebben de Dietse, behoort tot het grote kontinentaalgermaanse gebied, dat van voor het begin van onze tijdrekening onafgebroken en op grote schaal aan Latijns-Romaanse, bepaaldelijk Galloromaanse, d. i. Franse invloed heeft blootgestaan. Willen we nu het specifiek Limburgse in die beïnvloeding onderscheiden, dan dienen we voöereerst het eigenaardige in de ligging en toestand van onze streek ten opzichte van de Romania te bepalen. Binnen het hier bedoelde uitgestrekte gebied behoort Limburg enerzijds tot de kleinere, dus zwakkere, en overigens ook ontvankelijker gebleken Nederlandse sektor; en tevens anderzijds tot de grenszone. Er is dus te verwachten, vanwege die twee omstandigheden een hoger percentage van de algemene Romaanse invloed, en

vanwege de laatste daarenboven een zeker percentage regionale dialektische invloed van de onmiddellijke overburen.

Die grensdruk heeft zich in de oude tijd over de gehele lengte globaal genomen en binnen een zekere speelruimte even sterk doen gevoelen, zowel te Keulen als te Maastricht en te Leuven, zoals reeds uit een oppervlakkige vergelijking van de woordenschat van deze drie steden kan blijken. Maar in de nieuwe tijd, nadat door strakke politieke grenzen vaak stukken van het ene, eigen taalgebied, losgemaakt en bij het andere, vreemde uitbesteed werden, ziet het er anders uit. Juist in onze gouw die staatkundig op jammerlijke wijze en ten groten nadele van onze taai gedrieëndeeld werd, vinden daar een stichtend voorbeeld van. Eerst zien we de linkerhelft afgescheiden van het autonome en leidende gedeelte van het taalgebied, en verenigd met een Frans gedeelte onder Franse leiding, waardoor Belgisch Limburg is komen te behoren tot wat men eufemistisch Zuidnederland pleegt te noemen. De grootste hoeveelheid van het zeer vele dat in de 19^e en 20^e eeuw elders door de rechtmatige kultuurtaalen aan de dialekten geleverd werd, waren ze hier verplicht van een stief-kultuurtaal te betrekken, wat door de sullige verhaspeling van die afleggers op armzalige wijze gewroken werd. En dan is er nog de zuidoostelijke uithoek die, staatkundig van Nederland, en geografisch van „Zuidnederland” gescheiden, totaal weerloos aan verfransing (en verduitsing) werd prijsgegeven. Voor het moderne Romaanse element zal er dus wel verschil zijn tussen de drie stukken van de Limburgse taalgouw. Is nu, in die omstandigheden, taalpolitiek gesproken, het linksmaasse Limburg benadeeld in vergelijking met het rechtsmaasse, dan bekleedt het toch binnen het Zuidnederlandse geheel, even als wellicht vanouds reeds de gezamenlijke Limburgse streek in vergelijking met

Brabant en Vlaanderen, een veiliger positie ten opzichte van de Franse invloed : behalve zijn ligging in een uithoek en de afwezigheid van grote centrum, draagt daartoe bij dat het van twee zijden in een Nederlandse grens gevat is.

Voor de regionale taalbetrekkingen heeft het zijn betekenis dat Belgisch Limburg (het oude graafschap Loon) samen met Luik, en tamelijk los van de overige Zuidelijke Nederlanden, tot één politieke eenheid heeft behoord, en het Limburgse platteland onder een grote Waalse stad als hoofdstad gestaan. Tot op heden is dat kerkelijk en gerechtelijk nog zo, en als cultuur- en zakencentrum heeft Luik nog zijn betekenis voor het zuiden. Deze stad heeft dus natuurlijk haar rol gespeeld bij het overhevelen van van het algemeen-Franse element in de Limburgse taal, zonder dat dat wellicht rechtstreeks en in de bijzonderheden kan nagegaan worden. Dat kan alleen voor wat kennelijk dialektisch is, en daarvan zal vermoedelijk wel meer van zuid naar noord zijn gegaan dan omgekeerd, anders dan in Brabant waar de belangrijkste steden — Brussel, Leuven — aan de Dietse kant van de taalgrens liggen (of lagen...).

In zake verhouding tot het aangrenzende Franse taalgebied is het dus, op grond van historische en geografische beschouwingen, te verwachten dat Belgisch Limburg in het Zuidnederlands verband een eigen plaats zal innemen :

enerzijds door engere verbondenheid met, en waarschijnlijk grotere afhankelijkheid van het zuidelijk tegenoverliggend taalgewest Luik, met als gevolg rechtstreekse taalvoer, hoofdzakelijk te herkennen als van regionale aard,

anderzijds door minder gastvrijheid ten opzichte van inz. moderne, en sterkere algemene (niet regionale) taal-

invoer, voor zover die via het westelijk aanliggende Brabant, dus onrechtstreeks, plaats vindt, en,

van de weeromstuit, door ruimer tegemoetkoming ten opzichte van de moderne Nederlandse kultuurtaal, ofschoon duidelijk ten achter blijvend bij het aangrenzende rijksnederlandse gebied.

Dat dubbel vermoeden wordt in de hoofdzaken gestaafd door de reeds vermelde feiten uit de historische spraak-kunst. De grenzen die daar de taalkundige lotsgemeenschap van ons hele gebied geïllustreerd hebben, kunnen tevens hier dienen om ons in te lichten over de oriëntering van een gedeelte ervan, Limburg en bepaaldelijk Belgisch Limburg, tegenover buitenlandse, in casu Franse invloed. Behalve reeds gebleken oude verbondenheid met de zijdelijke Waalse buur — en welwillendheid voor wat het O. aanvoert — lezen we er uit af, een over het algemeen afwijzende houding ten opzichte van wat uit het W. komt en doorgaans een Franse stempel, van invloed of ten minste van verwantschap, draagt. Een eerste maal is dat het geval met de drie oudste (voorhistorische) wijzigingen, waarvan de ene (*kalt/koud*) nu wel het hele gebied tot aan de Rijn toe dreigde te overrompelen, maar beide andere (*moes/muus* en *h*-vervaging) toch op de westelijke grens werden tegengehouden. Een tweede maal zien we het gebeuren, maar minder krachtdadig, met de twee jongere (historische) wijzigingen (*moes*, *muus/mous*, *muis*, en opgeven van *du*) die althans de naar onder toe verbredende westelijke helft van onze provincie veroverden.

Beide laatste lijken nu wel zuiver Nederlandse aangelegenheden maar vertonen zich, als we hun doopceel lichten, toch niet als heel van vreemde smetten vrij. Van het tweede wordt dat allang zo goed als algemeen aangenomen, maar ook het eerste (diftongering) wordt aan Franse inwerking toegeschreven, zonder dat we ons nochtans duidelijk

voorstellen hoe dat in zijn werk zou gegaan zijn. Wij zelf hebben het destijds (in ons akademisch proefschrift, dus niet zonder de daarbij passende studentikoze voortvarendheid) verklaard als een gevolg van intensivering, van de drang om krachtiger en duidelijker te spreken ten behoeve van vreemdelingen, en als zodanig ten minste onrechtstreeks, en gedeeltelijk, onder Franse invloed ontstaan (7). Maar ook als de diftongering spontaan Diets is, blijft de grens ervan een (de?) grens van de Brabantse expansie die in zijn geheel genomen zowel Frans als Diets is geweest.

IV

Limburg heeft dus vanouds op een dubbele frontlijn weerstand geboden aan fonetische en grammatikale nieuwigheden die in aansluiting bij het Frans of onder Franse invloed uit het westen aanrukten. Het zal ons niet verwonderen als die dubbele grens van lang verjaarde ontwikkelingen tevens tot op heden blijkt te kunnen dienen ter afbakening van het opmarsgebied in twee etappen van afzonderlijke woorden en uitdrukkingen van Franse herkomst (8). Dat toont ons de geografie van het oude en rustige boerenwoord *pioen*, dat ook algemeen Nederlands is geworden, en sprekender die van het moderne en dynamische stadswoord *patat*, dat tegen het oud- en algemeen Nederlandse *aardappel* is opgetreden. Beide heersen onbeperkt over het eigenlijke Brabantse expansiegebied, Brabant, Antwerpen en Oostvlaanderen, maar terwijl het eerste nauwelijks de Limburgse grens heeft kunnen overschrijden om zich naast en tussen gewestelijke inheemse benamingen (*pinksterbloem*, e. a.) een bescheiden plaatsje te veroveren, heeft het tweede zich, over de hele noordwestelijke helft van onze provincie, tot een geducht mededinger van *aardappel* opgeworpen. Wel is de oriëntering

van deze uiterste opmarslinie, ofschoon nog steeds grosso modo het W. van het O. scheidend, veranderd. Om de heide ten noordoosten van Hasselt als om een as draaiend, is, wat ongeveer een overhoekse van rechts onder naar links boven was, een dito van links onder naar rechts boven geworden. Zullen we daaruit een verschuiving van de hoofddruk uit het W., van het Z. naar het N., afleiden? Ten aanzien van het Nederlandse buerschap ten O. en ten N. lijkt dat wel bevreedend, maar misschien heeft de immuniserende invloed van Maastricht, dat pas in de jongste tijden betekenis heeft gekregen als Nederlandse kultuurhaard, zich thans eerder doen gelden.

Hoe dan ook, er is nog een hoek onbezet gebleven, maar ook die heeft zich niet kunnen handhaven tegen de zwerm van allermooiste hogere kultuurtermen van Franse makelij, waarmee de volkstaal, over het hele Nederlandse gebied binnen de Belgische grenzen, op averechtse wijze verrijkt is. Dat is dan ook geen regionaal Brabantse, maar een nationaal Belgische expansie, de rijksgrens wordt taalgrens. Het vreemde *drapeau*, vooral in de betekenis „rijksvlag”, heeft zich over de eigen woorden *vaan(del)*, *vlag* heengezet van Tongeren via Maaseik tot Turnhout.

Toch is die overrompeling niet zonder verweer, hoe zwak en doelloos ook tegen de overmacht, gegaan. Het rijwiel werd in den beginne overal met een min of meer geslaagde nabootsing van *vélo(cipède)* benoemd, maar moest in Oostlimburg al gauw plaats maken voor *fiets*, en de grens wordt weer gevormd door een strook in het midden van de provincie, waar Tongeren en Hasselt in liggen, en waar de twee benamingen door elkaar voorkomen. Heel sterk is die steun van de Nederlandse kultuurtaal dus nog niet, het sterkst voor de jongste woorden die de jongste nieuwigheden beduiden. Voor de oudere moet hij zich eerst nog in Nederlands Limburg doen gelden, dat pas

sedert een paar generaties voor goed in de rijksnederlandse taalexpan­sie betrokken is : terwijl *krant* heel Noordbrabant veroverd heeft, zegt Limburg, ook beoosten de Maas, nog met Zuidnederland *gazel*.

Natuurlijk zal er, vooral in Belgisch Limburg, voor het gebruik van Franse woorden ook verschil zijn tussèn stad en land. De houding van de steden wordt geïllustreerd door de *aardappel*-kaart : behalve Sint-Truiden en Hasselt, die als bruggehoofden op de grens van de gemengde zone liggen, heeft Tongeren, als een eiland midden in het zuiver *aardappel*-gebied, zich met *patat* gekompromitteerd.

Voor de regionale import uit het zuiden zullen we eveneens verschillende meer of minder sterke stuwingen kunnen onderscheiden, waarvan de onderlinge verhoudingen nog nader te onderzoeken zijn. Daartoe hebben we, zoals gezegd, behalve wat naar vorm of betekenis een ken­nelijk Luiks karakter vertoont, wellicht ook algemeen-Romaanse of Franse woorden te rekenen, n. l. die alleen in onze streek voorkomen : de ene zowel als de andere zullen wel uitsluitend huiselijke en landelijke, archaïstische en folkloristische termen zijn. Sommige daarvan zijn over een smalle strook, in hoofdzaak beperkt tot de twee Maas­oevers, noordwaarts gestreefd : zo, het vóór-Franse (*kus*-) *teek* (Lat. *theca*, Fra. *taie*) = „kussensloop” en, breder uit, het Waalse (*h*)*wuf* (Luiks *hîfe*, *hûfe* = o. a. „notedop”) = „knikker”. Andere hebben zich over de hele breedte en diepte van onze streek verspreid, b.v. de leenvertaling *wiesvrouw*, een variant van „vroedvrouw”, naar *sage-femme*, en het niet heel doorzichtige maar stellig Romaanse *kokerel* = „drijftol”, die beide overigens ook in het Rijnland voorkomen. Ten slotte vinden we er die niet of nauwelijks buiten het zuidwestelijk deel van Belgisch Limburg geraakt zijn, dat met het aangrenzende Walen­land onder de naam Haspengouw (Hesbaye) één landbouw-

streek uitmaakt : dat is het geval met *maoj*, een ander woord voor „knikker”.

V

Het is de lezer gebleken, en het zal hem niet verwonderen, dat het moeilijk is over de kring om Drielandenblik taalkundig te handelen zonder dat tevens staatkundig te doen. Daarmee treden we overigens niet buiten het kader van de taalwetenschap, sedert we onder „de oorzaken der taalveranderingen” (9) ook de „taalpolitieke” hebben leren onderscheiden. Bij wie over taaltoestanden in deze streek schrijft, zal dat onvermijdelijk met staatkundige gedachten of bijgedachten, staatkundige bedoelingen of bijbedoelingen samengaan. Dat lijkt zo voor de hand liggend dat, wie het voor een keer nalaat, het nodig vindt dat uitdrukkelijk te verklaren (10). Nu, zo doen ook wij : we hebben geen taalkundig propagandamateriaal voor de oprichting van een neokarolingische staat willen leveren. Dat buurtalen in een dicht bevolkte grenszone door elkander heen zippelen is op zichzelf een volkomen natuurlijk en normaal verschijnsel, en van een staat waar een taalnaad zou doorlopen, moet het ontstaan en bestaan onafhankelijk van die taal-osmose verklaard en gewettigd worden. De verhoudingen in onze streek, waar er een even druk wederzijds taalverkeer is geweest tussen Luik en het Rijnland als tussen Luik en Limburg, tonen dat duidelijk aan.

Iets anders zijn de taalbetrekkingen die na en door de staatsvorming tot stand komen en waarvan aard, richting en intensiteit door de inrichting van de staat bepaald worden. Als deze op het overwicht van de ene, in plaats van op het evenwicht van beide berust, dan volgt een eenzijdige druk die de „tweede” landstaal tot de rang van streektaal verlaagt. Het onttrekken van de eigen kultuurtaal zal de organische ontwikkeling van de volkstaal tot

volwaardige nationale en internationale taal beletten, en bovendien dreigen, ze voor goed van die natuurlijke kultuurtaal, zo die buiten de grenzen bestaat, af te snijden. De vergelijking tussen de regionale en de nationale expansie van het Frans in Belgisch Limburg levert daar het trefende bewijs van. Is de ene een teken van goede verstandhouding onder burens, dan is de andere een faktor van ontbinding zo voor het taalorganisme als voor het taalgebied. Met betrekking tot gelijkaardige Duitse bestanddelen in de Waalse volkstaal van Malmedy kon het betwist worden of die bestanddelen wel tot die volkstaal behoren (11) : voor Limburg heeft die vraag niet meer dan een zuiver theoretisch belang zolang ook de Limburgse volkstaal niet in de mogelijkheid komt zich autonoom en rechtlijnig te ontwikkelen. Dat weze het vaderlandse besluit van een wetenschappelijke uiteenzetting.

AANTEKENINGEN

(1) Die woordspeling wordt mogelijk door de Luikse scherpe uitspraak (als in het Nederlands en het Duits) van zachte medeklinkers aan het wordeind ($v = f$).

(2) Over deze en verder te vermelden volks- en taalkundige parallellen zal men meer vinden bij J. HAUST, *Dictionnaire liégeois*, Liège 1933 (geïllustreerd) en F. HÖNIG, *Wörterbuch der Kölner Mundart*, Köln 1905. Voor Limburg vindt men wel een en ander in KOENENS *Handwoordenboek*. Wij hopen ter nadere toelichting van deze studie een lijst te bezorgen van Luikse etymologieën in het Limburgs.

(3) Die twee waterwegen zijn de Maas en de Zuidwillemsvaart, Buitendien hadden de Maaslanders hun *steenweg* van Napoleon, — en van België nog niets gekregen. Waaruit blijkt dat Belgisch Limburg voor de ontdekking van de rijkdommen in zijn ondergrond zich evenzeer verwaarloosd voelde als zijn Nederlandse zuster-gouw.

(4) De feiten en grenzen *a*) en *g*) vindt men nader beschreven en verantwoord in onze studie *Van Muis naar Maus*, *Hand.*, IV. — *c*) hebben we behandeld in *De Dialektgeografie van Oud en Goud in het Limburgs-Rijnlandse gebied in Handelingen v. h. elfde VI. Philologenkongres*, Gent 1932; daaruit onze aanhaling met bijvoeging van het tussen haakjes geplaatste; de hier bedoelde grens volgens TH. FRINGS, *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins*, Marburg 1913, § 216. — *f*) en ten dele *b*) berusten op eigen, nog niet gepubliceerde gegevens, voor *b*) vgl. ook J. v. G. (INNEKEN), *H is phoneem*, *Onze Taaltuin*, I, 379. — Over het Romaanse element in *h*) vgl. TH. FRINGS, *Die rheinische Accentuierung*, Marburg 1916, § 58, en voor het Luiks in het algemeen HAUST; *Dictionnaire, Le dialecte liégeois* en kaarten.

(5) *soech* wordt uitvoerig behandeld door J. GRAULS, *Hasseltsche Tusschenwerpsels* enz., *Hand.*, V.

(6) E. PAQUE, *De Vlaamsche Volksnamen der Planten*, Namen 1896, i. v. *Rozejip* enz.

(7) Voor het verdwijnen van *du* vgl. F. A. STOETT, *Middel-nederlandsche Spraakkunst, Syntaxis*³, 's-Gravenhage 1923, §§ 27, 28 en ald. vermelde werken. Voor de diftongering vgl. G. G. KLOEKE, *De Hollandsche Expansie* enz., 's-Gravenhage 1927, *Besluit*, VIII, blz. 197, en van onszelf, *Dialecten in Belgisch Limburg, Limburgsche Bijdragen*, XIII, Hasselt 1915, o. a. blz. 161.

(8) *Pioen*, volgens J. L. PAUWELS en L. GROOTAERS, *Enkele bloemnamen* enz., 's-Gravenhage 1933. *Aardappel*, volgens L. GROOTAERS, *De Nederlandsche namen van den Aardappel*, *Levensche Bijdr.*, XVIII, 89. Al de andere, behalve *fiets* dat op persoonlijke navraag berust, volgens W. ROUKENS, *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands* enz., Nijmegen 1937, kaarten 27 (*Fahne*), 56 (*Zeitung*), 31 (*Kissenüberzug*), 51 (*Murmel*), 62 (*Hebamme*), 52 (*Kreisel : Peitschkreisel*). Voor (*h*)*uuf* stellen we dan wel een andere etymologie voor, terwijl we voor *maoj* met hem tegenover HAUST liever de Waalse vorm voor de oorspronkelijke zouden houden.

(9) Titel van het werk van J. v. GINNEKEN, 3^e druk, Amsterdam 1930.

(10) ROUKENS, a. w., blz. 79.

(11) J. HAUST in een bespreking, *Hand.*, XI, 188.

BIJ DE KAART

Algemene oriëntering (—————)

- I. Germaans -Romaanse grens.
- II. Westgrens van het Luiks.
- III. Benratherlijn.
- IV. Uerdingerlijn.

Grammatikale isoglossen (—————)

Oostgrenzen :

- 1 + II. *oe*-palatalisering (*muis* : *mous*).
- 2 + II. verdwijning van *h*-foneem (\pm gelijklopend met voorgaande binnen België, niet op de kaart).
3. *l*-vokalisering (*aud* : *ald*).

Westgrenzen :

- 4 (= III). Hoogduits konsonantisme (*machen* : *maken*).
- 5 (= IV). Hoogduits konsonantisme (*ich* : *ik*).

Oostgrenzen :

6. Opgeven van *du*.
7. *oe*-, *uu*-, *ie*-diftongering (*mous* : *moes*).

Lexikografische isoglossen (- - - - -)

Pioen : gesloten gebied, ten W. van zuidelijk deel van IV + *a-b*.*Patat* : *a*) uitsluitend : \pm prov. Brabant en Antwerpen,*b*) naast *aardappel* : ten W. van *c-d-e-f*.*Drapeau* : naast *vlag*, *vaan*, over het hele Belgisch gebied.*Velo* : uitsluitend, ten W. van Tongeren-Hasselt ; verder oostwaarts, afnemend naast *fiets*.*Gazet* : grens t/o. *a*) *krant* : rijksgrens België-Nederland + prov. gr. Ned. Limburg-Noordbrabant + *g-h*, — *b*) *Zeitung* : rijksgr. Nederland-Duitsland + *i-i'-j*.*(Kus)teek* : westgrens : *k-l-l'-m-m'-n-o-p* + Ned-Belg. grens (westwaarts) + N. brab-Limb. grens,oostgrens : zuid. deel van III + *q-r-i-s*.*Huuf* : binnen *k-l-l'-m-m'* + diftongeringslijn (= 7, noordwaarts) + Belg.-Ned. grens (oost- en zuidwaarts) + *t-u-q-v-j*.*Wijsvrouw* : Belg. Limburg min A, B, C en D + Ned. Limburg + N. O. Luik (sporadisch, over de Duitse grens).*Kokerel* : tussen Uerdinger en Benrather lijn, min D, E, F en G (in het N., de bijvorm *popereel*).*Moaj* : in H, J, K, L en M.**Verbetering** : *m'* is het punt tussen Diepenbeek en Zutendaal waar lijn 6 en 7 elkander raken.

KAART
 bij FRANSE TAALUITZETTING
 over LIMBURG
 door J. LEENEN
 in HAND. K.C.T.D. XII, 1938
 SCHAAL 1:500.000

